

خمس در بسترتاریخ

تاریخ تطبیقی خمس در اسلام بر محور مذهب اهل بیت علیهم السلام

از ابتدا تا قرن دهم

محمد سعید نجاتی

فهرست

دیباچه	۱۱
مقدمه	۱۳

فصل اول: مباحث مقدماتی

گفتار اول: کلیات	۱۷
گفتار دوم: مفهوم‌شناسی	۲۰
۱. فریضه خمس	۲۰
۲. منابع خمس	۲۱
۳. مصارف خمس	۲۱
۴. مذهب شیعه	۲۲
الف) مذهب شیعه اثناعشری	۲۲
ب) زیدیه	۲۲
ج) اسماعیلیه	۲۲
گفتار سوم: ادبیات پژوهش	۲۳
۱. نخستین کتاب‌های خمس در شیعه	۲۳
۲. پیشینه پژوهش	۲۴

فصل دوم: منابع و مصارف خمس در دوره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله

- گفتار اول: منابع خمس در دوره پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله ۳۹
۱. خمس پیش از اسلام ۴۰
- الف) خمس در تورات ۴۱
- ب) رسم مریع در عرب ۴۱
۲. خمس پس از بعثت رسول الله صلی الله علیه و آله ۴۳
- الف) خمس در قرآن کریم ۴۳
- ب) خمس در سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ۶۲
۳. بررسی دیدگاه‌های مختلف درباره گستره خمس در زمان رسول الله صلی الله علیه و آله ۶۷
- الف) انحصار خمس به غنیمت جنگی و نفی خمس درآمدها ۶۷
- ب) وجوب خمس عموم درآمدها در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ۶۹
- گفتار دوم: مصارف خمس در زمان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ۹۵
۱. مصارف خمس در آیه خمس ۹۶
- الف) سهم الله ۹۶
- ب) سهم رسول الله صلی الله علیه و آله ۹۶
- ج) سهم ذی القربی ۹۷
- د) سهم یتیمان و مساکین و ابن السبیل ۹۸
۲. مصارف خمس در سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ۹۸
- جمع‌بندی ۱۰۱

فصل سوم: تحولات کلی خمس در دوره پیشوایان اسلام و دولت‌های اسلامی

- گفتار اول: امامان شیعه و تحولات خمس ۱۰۳
۱. دوران حفظ خمس حداقلی (امامت امام علی علیه السلام تا امام باقر علیه السلام) ۱۰۳
- الف) تحلیل کلی از شرایط این دوره ۱۰۳
- ب) خمس در دوران امامت امام علی علیه السلام ۱۰۴
- ج) دوران امام حسن علیه السلام تا امام سجاد علیه السلام ۱۱۸
- عناوین وجوهات دریافتی امام حسن علیه السلام از معاویه ۱۲۰
۲. دوران احیای حق اهل بیت علیهم السلام و خمس حداکثری (امام باقر علیه السلام تا امام رضا علیه السلام) ۱۲۷
- الف) دوران امام باقر علیه السلام (۹۴-۱۱۴ق.) ۱۲۸
- ب) دوران امام صادق علیه السلام (۱۱۴-۱۴۸ق.) ۱۳۰

- ج) دوران امام کاظم علیه السلام (۱۴۸-۱۸۳ق.)..... ۱۳۴
۳. دوران نهادینه شدن و تعدیل خمس (امام رضا علیه السلام تا عصر غیبت امام زمان علیه السلام)..... ۱۳۹
- الف) نگاه ایده آل‌گرا به خمس به دلیل نزدیک دانستن ظهور..... ۱۴۲
- ب) رویکرد واقع‌گرایانه به خمس به عنوان یکی از منابع مالی سادات و امور عام المنفعه..... ۱۴۳
- گفتار دوم: دیدگاه حکومت‌های شیعی به خمس..... ۱۴۴
۱. دیدگاه امامان زیدیه درباره خمس..... ۱۴۴
- الف) دیدگاه زید بن علی به خمس..... ۱۴۴
- ب) نگاه دیگر امامان زیدیه به خمس..... ۱۴۵
- ج) خمس در نگاه حکومت‌های زیدی قرن سوم تا پایان قرن پنجم..... ۱۴۶
۲. خمس نزد شیعیان اسماعیلی..... ۱۴۷
- الف) خمس نزد اسماعیلیان فاطمی (۲۹۷-۵۶۷ق.)..... ۱۴۷
- ب) اسماعیلیان قرمطی (۲۸۶-۴۳۹ق.)..... ۱۵۱
- ج) نزاریان الموت (۴۸۳-۶۵۴ق.)..... ۱۵۳
۳. خمس در دیگر حکومت‌های شیعه..... ۱۵۴
- الف) حمدانیان (۲۹۳-۳۹۲ق.)..... ۱۵۴
- ب) بنی مزید (۴۰۳-۵۴۵ق.)..... ۱۵۵
- ج) بنو عمار (۴۶۲-۵۰۲ق.)..... ۱۵۶
- د) سریداران سلسله‌ای از حاکمان شیعه در سبزوار (۷۳۶-۷۸۸ق.)..... ۱۵۷
- هـ) دولت‌های شیعه هند..... ۱۶۰
- و) خمس در حکومت صفویه..... ۱۶۰
- گفتار سوم: خلفای اهل سنت و خمس..... ۱۶۳
۱. خمس در دوران خلفای سه‌گانه..... ۱۶۳
- الف) خمس در خلافت ابوبکر (۱۱-۱۳ق.)..... ۱۶۳
- ب) خمس در خلافت عمر بن خطاب (۱۳-۲۳ق.)..... ۱۶۴
- ج) خمس در خلافت عثمان (۲۳-۳۵ق.)..... ۱۶۶
۲. خمس در خلافت بنی امیه (۴۱-۱۳۲ق.)..... ۱۶۷
۳. خمس در خلافت عباسیان (۱۳۲-۶۶۹ق.)..... ۱۶۸
۴. خمس در امپراتوری عثمانی (۶۶۹-۱۳۲۳ق.)..... ۱۷۲
- جمع‌بندی..... ۱۷۵

فصل چهارم: منابع خمس در نگاه پیشوایان شیعه ، خلفا و فقهای اهل سنت

- گفتار اول: منابع خمس در نگاه امامان شیعه و علمای امامیه..... ۱۷۹
۱. خمس غنائم جنگی..... ۱۷۹
- الف) امام علی علیه السلام و خمس غنائم..... ۱۸۰
- ب) خمس غنائم جنگی در زمان امام حسن علیه السلام و امامان بعدی..... ۱۸۱
- ج) غنائم جنگی در نگاه فقیهان شیعه..... ۱۸۴
۲. خمس معدن و گنج..... ۱۸۵
- الف) امام علی علیه السلام و خمس گنج و معدن..... ۱۸۵
- ب) خمس معدن و گنج در کلام صادقین علیهم السلام..... ۱۸۶
- ج) خمس معدن و گنج در نگاه امامان بعدی..... ۱۸۷
- د) خمس معدن و گنج در نگاه دانشمندان شیعه امامیه..... ۱۸۸
۳. خمس مال حاصل از دریا و غواصی..... ۱۸۹
۴. خمس زمین خریداری شده از مسلمان به وسیله ذمی..... ۱۹۱
۵. خمس مال مخلوط به حرام..... ۱۹۳
۶. خمس سود مکاسب (درآمدها)..... ۱۹۷
- الف) زمینه‌سازی‌ها برای اعلام گستره منابع خمس..... ۱۹۸
- ب) تبیین وجوب خمس درآمدها در روایات ائمه علیهم السلام..... ۲۰۳
- ج) خمس درآمدها در نگاه دانشمندان شیعه..... ۲۱۳
- گفتار دوم: منابع خمس در دیدگاه خلفا و ائمه اهل سنت..... ۲۱۸
۱. منابع خمس در نگاه خلفای سه گانه..... ۲۱۸
۲. منابع خمس در نگاه تابعان..... ۲۱۹
- الف) غنیمت‌های جنگی..... ۲۱۹
- ب) رکاز یا گنج..... ۲۲۰
- ج) معادن..... ۲۲۰
- د) عنبر و سایر دستاوردهای دریایی..... ۲۲۱
۳. منابع خمس در نگاه امامان و فقهای مذاهب اهل سنت..... ۲۲۲
- الف) حنفیان..... ۲۲۲
- ب) مالکیان..... ۲۳۱
- ج) شافعیان..... ۲۳۴
- د) حنبلیان..... ۲۳۷

- ۲۳۸..... (هـ) ظاهریه .....
- ۲۳۹..... (و) اباضیه .....
- ۲۴۰..... جمع‌بندی .....

فصل پنجم: مصارف خمس در نگاه پیشوایان شیعه، خلفا و فقیهان اهل سنت

- گفتار اول: مصارف خمس در نگاه شیعه امامیه..... ۲۴۵
۱. سهم الله و سهم رسول ﷺ و ذی‌القربی، در اختیار امام..... ۲۴۵
۲. سهم اصناف سه‌گانه (یتیمان، مساکین، ابن‌السبیل)..... ۲۴۹
۳. مصادیق مصرف خمس در سیره ائمه شیعه علیهم‌السلام..... ۲۵۲
- (الف) سهم ذی‌القربی و کمک به سادات فقیر..... ۲۵۳
- (ب) کمک به رفاه عمومی و عدالت اجتماعی..... ۲۵۶
- (ج) حمایت مالی از نیروهای فکری و فرهنگی خط اهل بیت علیهم‌السلام..... ۲۶۲
- (د) حمایت و مدیریت شبکه و کالت..... ۲۶۸
- (هـ) بخشش یا تحلیل خمس بر شیعیان..... ۲۷۲
- (و) تخفیف هزینه‌های سالانه شیعیان از خمس..... ۳۰۰
۴. مصارف خمس نزد فقهای شیعه (قرن ۴-۱۰)..... ۳۰۳
- (الف) علی بن ابراهیم قمی (۳۲۹ق.)..... ۳۰۳
- (ب) ابن ابی‌عقیل (حدود ۳۵۰) و ابن جنید (پیش از ۳۷۷ق.)..... ۳۰۳
- (ج) شیخ صدوق (م ۳۸۱ق.)..... ۳۰۴
- (د) شیخ مفید (۳۳۶-۴۱۶ق.)..... ۳۰۴
- (هـ) سید مرتضی (۳۵۵-۴۳۶ق.)..... ۳۰۵
- (و) ابوالصلاح حلبی (۴۴۷ق.)..... ۳۰۵
- (ز) سلار دیلمی (م ۴۴۸ق.)..... ۳۰۶
- (ح) شیخ طوسی (م ۴۶۱ق.)..... ۳۰۶
- (ط) ابن براج (۴۰۱-۴۸۹ق.)..... ۳۰۷
- (ی) ابن ادریس حلی (۵۹۸ق.)..... ۳۰۸
- (ک) محقق حلی (۶۰۲-۶۷۶ق.)..... ۳۰۹
- (ل) علامه حلی (۷۲۶ق.)..... ۳۱۰
- (م) شهید اول (۷۳۴-۷۸۶ق.)..... ۳۱۰
- (ن) محقق کرکی (۸۶۸-۹۴۰ق.)..... ۳۱۱
- (س) شهید ثانی (۹۱۱-۹۶۶ق.)..... ۳۱۲

۱۰ خمس در بستر تاریخ

- ع) مقدس اردبیلی (۹۹۳ق.)..... ۳۱۳
- ف) شیخ بهایی (۱۰۳۰ق.)..... ۳۱۳
- گفتار دوم: مصارف خمس در زمان خلفا، تابعین و مذاهب اهل سنت..... ۳۱۴
۱. خلفای سه گانه و تابعیان..... ۳۱۴
- الف) مصارف خمس در زمان ابوبکر..... ۳۱۴
- ب) مصارف خمس در زمان عمر..... ۳۱۵
- ج) مصارف خمس در زمان عثمان..... ۳۱۹
- د) مصارف خمس در نگاه تابعیان..... ۳۲۰
۲. مصارف خمس در دیدگاه مذاهب اهل سنت..... ۳۲۱
- الف) حنفی..... ۳۲۱
- ب) مالکی..... ۳۲۶
- ج) شافعی..... ۳۲۷
- د) حنبلی..... ۳۳۵
- هـ) ظاهریه..... ۳۳۷
- و) اباضیه..... ۳۳۸
- جمع بندی..... ۳۳۹

جمع بندی و نتیجه نهایی

جدول های مقایسه ای دیدگاه امامان شیعه و فتاوی بزرگان مذاهب مختلف از قرن اول تا قرن

پنجم ۳۴۸

۱. منابع خمس از دیدگاه ائمه شیعه، صحابه و تابعین..... ۳۴۸
۲. مصارف خمس از دیدگاه ائمه شیعه، صحابه و تابعین..... ۳۴۹
۳. منابع خمس در قرن ۲ و ۳ در نگاه حکومت ها و بزرگان اسلامی..... ۳۴۹
- ۴- مصارف خمس در قرن ۲ و ۳ در نگاه پیشوایان شیعه و مذاهب اسلامی..... ۳۵۰
- ۵- منابع و مصارف خمس در قرن ۴ و ۵..... ۳۵۲

نمایه احادیث معصومان علیهم السلام درباره خمس..... ۳۵۵

منابع..... ۳۶۹